

Альона Головченко

Національний університет «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІЙНОГО РОЗВИТКУ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

The international experience of economic reform in countries with different political systems, ideological concepts of moral values shows that one of the main components of its successful conclusion is the consideration of institutional factors in the implementation of relevant reforms. The paper presents the analysis of the institutional component in the process of democratic transformation in Central and Eastern Europe during the global economic crisis, general and specific features of institutional development were allocated. The possible measures to overcome the economic crisis in Ukraine by borrowing foreign experience in institutional development were proposed.

Key words: institutionalization, institutional development of a region, Central and Eastern Europe.

Останні два десятиліття в країнах Центральної та Східної Європи ознаменувалися подіями, які оцінюються по-різному, але не можна заперечувати їх значущості в політичній і соціальній історії не тільки цих країн, а й в історії Європи в цілому.

Становлення нової системи політичних відносин в Центральній та Східній Європі має ряд особливостей, які не достатньо обумовлювати тільки якостями попередньої епохи. Вивчення позитивного і негативного досвіду інституціоналізації політичної демократії, її подальшої консолідації в країнах регіону становить інтерес з точки зору вироблення нових підходів до дослідження проблем посткомунізму.

Крім того, політичні та економічні трансформації в Україні, які здійснюються на тлі світової кризи, викликають необхідність пошуку та запозичення прогресивного досвіду, близьких за макроекономічними показниками країн, до яких можна віднести країни Центральної та Східної Європи. Всі ці фактори свідчать про актуальність теми, яка досліджується.

Об'єктом даної статті є політика країн Центральної та Східної Європи на шляху демократизації, а предметом – виявлення особливостей інституційного розвитку цих країн.

Інституційному розвитку в останні роки у світовій і вітчизняній науці присвячується все більше наукових праць. Слід зазначити, що лише на основі системного та всебічного аналізу механізмів демократизації в цілому, та інституційної складової зокрема, стає можливим прогнозування подальшого розвитку ситуації, а також шляхів її покращення. Відповідно, метою статті є визначення специфічних характеристик інституційного розвитку країн Центральної та Східної Європи, а також можливих шляхів їх запозичення для України.

Для досягнення мети необхідно виконати наступні завдання: визначити основні інститути, що беруть участь в процесі розвитку регіону, встановити особливості розвитку цих інститутів в регіоні в цілому, а також в окремих державах, зокрема в Польщі, Словаччині та Угорщині, визначити можливі шляхи запозичення України прогресивного досвіду країн Центральної та Східної Європи.

Процес формування інституційної структури демократичного режиму в державах посткомуністичної Європи привертає увагу варіативністю форм і проявів. Вивчення національних моделей переходу до демократії ставить дуже важливе питання про адекватність вибору шляхів консолідації демократії, коли відбувається природне зіставлення цивілізаційних цінностей та їх відбір національними товариствами.

Виходячи з припущення, що «процес зародження і дозрівання демократії не обов'язково повинен бути однаковим і універсальним як у соціальному плані, так і в часовій протяжності, оскільки поведінка і дії політичних акторів у такий період в чималому ступені обумовлені комбінацією внутрішніх (ендогенних) і зовнішніх (екзогенних) факторів»¹, угорський, польський,

¹ Activities for the Development and Consolidation of Democratic Stability (ADACS). *Implementation of Vote*

словацький і чеський досвід привертає особливу увагу, тому що має найбільше значення для України.

Дослідження проблем виникнення, функціонування та ефективності впливу різних інститутів на економічну, політичну й управлінську діяльність займають значне місце в економічній, правовій, соціологічній та інших науках. За кордоном досить давно, а в Україні відносно недавно сформувалась і розвивається наукова теорія, об'єктом дослідження якої є різні інституції, покликані забезпечити нормальне протікання і регулювання різноманітних соціально-економічних процесів в суспільстві.

Беззаперечним, на нашу думку, є той факт, що економічні реформи можуть бути успішно реалізовані лише при умові не лише безпомилковості розрахунку ресурсної бази досягнення поставленої мети, але і врахування адекватності тієї сфери, в якій будуть реалізовуватися ці економічні реформи, тобто інституційним простором, стан якого повинен формуватися на основі глибоких наукових досліджень.

Поняття «інститут» не має чіткого фіксованого змісту. На основі узагальнення міжнародного досвіду та проведених особистих досліджень щодо визначення поняття «інститути», доцільно виділити класифікацію основних інститутів, які безпосередньо долучаються до процесу розвитку певної території (крім органів державної влади та місцевого самоврядування різного рівня). В Україні, на нашу думку, основними інститутами є ¹:

- інститут власності;
- інститут демократії;
- інститут права (його види);
- бізнесові інститути;
- регіональні інститути виробництва (кластери, мережеві системи, центри розвитку, євро-регіони, економічні простори).

Кожен із наведених вище інститутів складається з окремих інституцій, які забезпечують виконання окремих функцій в його межах.

Одним із найбільш складних інститутів є регіон, який являє собою сукупність тісно пов'язаних відносно різних інституційних чинників, які забезпечують збалансований розвиток фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової, інвестиційної, соціальної та інших систем регіону.

У нашому дослідженні ми розглядаємо регіон Центральної та Східної Європи. Глибока інтеграція є як позитивним, так і негативним фактором. З одного боку, завдяки інтеграції були створені економічні зв'язки та фінансова залежність, що зробило багато країн з перехідною економікою сильно залежними від кризи на Заході. З іншого боку, інтеграція пом'якшила наслідки виведення великого капіталу, а виведення капіталу було руйнівною силою під час минулих криз, і крім того вона сприяла створенню більш зрілих інститутів і відповідних заходів у сфері внутрішньої політики і допомогла отримати найсильнішу міжнародну підтримку.

Ці два наслідки інтеграції (проаналізовані у доповіді про процес переходу Європейського банку реконструкції та розвитку за 2008 рік) особливо очевидні у фінансовому секторі. Фінансова інтеграція була важливою силою для довгострокового зростання в регіоні з перехідною економікою, і присутність стратегічних іноземних банків допомогла знизити вплив кризи.

Питання створення інвестиційного клімату, сприятливого як для національного, так і іноземного інвестора, є вельми актуальним, оскільки надходження інвестицій є одним із найголовніших чинників економічного зростання. Загальносвітовий обсяг потенційних прямих іноземних інвестицій стрімко зростає і оцінюється від 500 до 1500 млрд дол. щороку ². Протягом останнього десятиріччя за часткою надходжень регіон Центральної та Східної Європи посідає лідируючі позиції порівняно з іншими регіонами світу, передусім, завдяки доволі ефективному законодавчому та регуляторному середовищу, розвинутій інфраструктурі, динамічній фінансово-

IX Programmes at 31 August 2000. – *CM/Inf(2000)48*. Strasbourg: Council of Europe Committee of Ministers, 70.

¹ Марчак, О.М. (2006). Теоретические аспекты трансформационных реформ в современной политологической литературе. *Наукове пізнання: Методологія та технологія*, 1 (17). Одеса: ПДПУ ім. К.Д. Ушинського, 115-119.

² Динаміка інвестиційного клімату країн Східної Європи – досвід для України. <<http://old.niss.gov.ua/Monitor/june2009/01.htm>>.

банківській системі, суттєвій підтримці національних агентств сприяння іноземним інвестиціям і торгівлі тощо¹.

Регіон Центральної та Східної Європи в якості результату успішної хвилі реформ та змін отримав більш низькі ставки податків, членство окремих країн в Європейському Союзі, поліпшення інфраструктури. В країнах регіону постійно здійснюються заходи, спрямовані на створення більш сприятливого бізнес-середовища для інвесторів. Зокрема, Словаччина, згідно дослідження Світового Банку «Ведення бізнесу в 2011 році: усунення перешкод для зростання», була визначена як один із двох найбільш «успішних реформаторів інвестиційного клімату» у світі. Реформи в інших країнах регіону також були проаналізовані Світовим Банком. У перелік найкращих 10 реформаторів у світі також були внесені Литва та Польща.

Ключовими складовими формування сприятливого інвестиційного клімату є низка інституційних характеристик економік країн регіону, які забезпечують стійкий фундамент для розвитку як інвестиційних процесів, так і стабільності економічного розвитку країни.

Всі країни дотримуються демократичної моделі розвитку, що сприяло приєднанню десяти країн до Європейського Союзу в 2004–2012 роках, а економічна політика є передбачуваною і послідовною, за винятком Угорщини, керівництво якої припустилося низки серйозних прорахунків. Незалежні центральні банки проводять виважену монетарну політику, яка сприяє стабільності національних валют².

Членство низки країн в Організації економічного співробітництва та розвитку, а також членство чи асоціація з Європейським Союзом обмежують простір для дискримінаційної політики і вимагають надання рівних прав для вітчизняних та іноземних підприємств. Загальні режими прогресивно були доповнені законами, що регулюють специфічну діяльність (банківська справа, страхування, фондові біржі, права інтелектуальної власності, вільні економічні зони і промислові парки і т. п.), що сприяло подальшому наближенню регуляторного середовища до норм розвинених ринкових економік.

Разом з тим, до недавнього часу Словаччина мала спеціальні стимули тільки для іноземних інвесторів, і деякі стимули передбачалися для великих інвесторів на індивідуальній основі, що не повністю відповідало регуляторним нормам Європейського Союзу. Угорщина також донедавна надавала великим інвесторам перевагу у вигляді десятирічних податкових канікул. Обидві країни нещодавно змінили свої стимули для інвестицій, спрямовуючи зусилля для задоволення нових правил Європейського Союзу. Польща відкоригувала схему інвестиційних стимулів в 2001 році, зменшивши обсяг субсидій і включивши їх до механізмів політики регіонального розвитку.

Разом з тим, в окремих країнах регіону існує також низка обмежень стосовно володіння і управління інвестиціями іноземними інвесторами. Основні обмеження для іноземного володіння стосуються землі й споруд.

Наприклад, володіння нерухомим майном іноземними компаніями обмежене в Чехії та Литві. У таких країнах як Чехія, Угорщина і Польща, обмежено право власності на сільськогосподарські землі. В Словенії тільки компанії з країн Європейського Союзу мають право володіти землею, у той час як у Словаччині тільки компанії з країн Європейського Союзу та Організації економічного співробітництва та розвитку мають право набувати власність на нерухомість. Проте оренда нерухомого майна звичайно дозволяється у цих країнах усім іноземцям (наприклад, на термін до 99 років у Латвії й Польщі)³.

Інші обмеження щодо володіння і управління застосовуються у певних сферах виробництва або діяльності стратегічного значення. Наприклад, існує вимога щодо збереження щонайменше 50 % власності у володінні вітчизняного суб'єкта господарювання в сфері безпеки та в національних авіакомпаніях в Угорщині. У Латвії іноземцям не дозволяється володіти контрольним пакетом акцій у сфері послуг з безпеки, в авіатранспорті, телебаченні і радіомовленні. В Словенії обмеження власності застосовуються у сфері військових поставок, страхуванні, перестраховуванні, управлінні інвестиційними фондами, аудиті, видавництві і радіомовленні. У Словаччині власність обмежена в

¹ Birch, S. (2011). Electoral Systems and Party Systems in Europe East and West. *Perspectives on European Politics and Society*, vol. 2, no. 3, 355-377.

² Activities for the Development and Consolidation of Democratic Stability (ADACS): *Annual Report 1997*. – Doc. SG/INF(98)1. Strasbourg: Council of Europe, 16.

³ Шаншиєва, Л.Н. (2001). Немецкие историки о концепции Центральной Европы. *Политическая наука*, 4, 55.

сфері радіомовлення. У Польщі інвестори з країн, що не входять в Організації економічного співробітництва та розвитку, не допускаються до управління аеропортами і морськими портами, підприємствами оборонно-промислового комплексу.

Позитивні зміни інвестиційного клімату в країнах регіону відображає позитивна динаміка міжнародних рейтингів.

Використання тих чи інших стимулів для інвесторів визначається в першу чергу завданнями вирішення існуючих структурних та соціальних проблем економіки країни чи окремого регіону. Наявність стимулів залежить від типу й обсягу інвестиції, місця розташування інвестиції та ряду інших чинників¹.

Наприкінці 2009 року Світовий банк оприлюднив чергову доповідь, де зазначається, що для збереження досягнень, що коштували великих зусиль, «перехідним країнам» сьогодні необхідне проведення структурних реформ. У доповіді наголошується, що зміни, що відбулися після падіння Берлінської стіни в країнах з перехідною економікою в регіоні Європи визначили характер сьогоденної кризи і наступного відновлення.

Зокрема, підкреслюється, що вибір шляхів економічного розвитку, зроблений деякими країнами регіону Європи в процесі переходу від централізованої адміністративної форми управління державою до ринкової економіки, в певній мірі визначив їхню вразливість в умовах глобальної економічної кризи. Причому у Світовому банку вважають, що цей вибір, цілком ймовірно, буде визначати і процеси відновлення економіки в країнах регіону.

У країнах, що постраждали від глибокого або подвійного економічного спаду в кінці 1990-х років, безпрецедентно швидкі темпи переходу до нової економічної системи і зусилля, вжиті з тим, щоб зрівнятися за рівнем життя із Західною Європою, стали можливими завдяки зростанню обсягів банківського кредитування в умовах надзвичайно високою глобальної ліквідності. Це не тільки сприяло швидкому економічному зростанню, а й призвело до серйозного порушення рівноваги на макроекономічному рівні в умовах глобальної кризи 2008-2009 років. Аналітики Світового банку відзначають, що обсяги короткострокового боргу, що підлягає погашенню, досягли надзвичайно високого рівня. Але не всі країни даного регіону, інтегровані у фінансові ринки, виявилися незахищеними в рівній мірі. Досвід країн свідчить, що посилення бюджетної політики, яке, хоч і не повністю ізолює країну від кризи, могло б виконувати стабілізуючу роль, навіть незважаючи на те, що, в цілому, порушення рівноваги в економіці відбулося не в державному секторі.

У доповіді зазначається, що колективні дії на міжнародному рівні, включаючи щедру державне фінансування та координацію з боку провідних західноєвропейських банків для розширення своєї присутності в країнах Центральної та Східної Європи, дозволили пролонгувати зовнішній борг, який підлягає погашенню, щонайменше до сьогоденного дня.

Аналітики Світового банку вважають, що західноєвропейські провідні банки відіграли вирішальну роль у посиленні бюджетних обмежень та досягненні макроекономічної стабільності протягом першого десятиліття перехідного періоду.

Згідно з доповіддю, слабкі перспективи економічного зростання наголошують на необхідності термінового проведення реструктуризації заборгованості банків, корпорацій і населення. Урядам необхідно прийняти нормативно-правову базу, що створює умови для реструктуризації заборгованості, але при цьому утриматися від використання державних ресурсів на вказані цілі, оскільки, як правило, заборгованість населення не концентрується в групі бідних домогосподарств².

Проте, останні показники реальної економіки підтверджують той факт, що, незважаючи на загальну складну ситуацію, стан економіки є не настільки катастрофічним, як очікувалося раніше. Аналітики ErsteGroup бачать зміни в реальній економіці, аналогічні до змін на фінансових ринках, де панічні настрої сприяли масштабному спаду. На фондових ринках аналітики також чекають періоду стабілізації, після того, як на ринок перестане впливати коректування оцінок ризиків, а також висловлюють оптимізм, пов'язаний з першими ознаками поліпшення фундаментальних показників³.

¹ Birch, S. (2011). Electoral Systems and Party Systems in Europe East and West. *Perspectives on European Politics and Society*, vol. 2, no. 3, 355-377.

² Мицик, В. (2002). Діяльність Ради Європи щодо вирішення проблем захисту прав національних меншин. *Український часопис міжнародного права*, 1, 65.

³ Генов, Н. (1991). Переход к демократии в Восточной Европе: тенденции и парадоксы социальной рационализации. *Международный журнал социальных наук*, 2, 65.

Також аналітики наводять більш детальний аналіз по всім країнам Центральної та Східної Європи. Так, зважаючи на те, що Румунія зіткнулася з деякими економічними труднощами, малоімовірно, що вона буде однією з тих країн, економіка яких відновиться в першу чергу. Попередня хвиля відходу від ризику завдала сильного удару по економіці країни, яка залишилася вкрай ослабленою з дуже малим обсягом торгів на фондовому ринку.

У Хорватії ситуація схожа з Румунією, проте вливання капіталу в хорватську економіку відновиться трохи раніше, ніж у Румунії. Крім того, той факт, що переговори з Європейським Союзом зрушили з мертвої точки, також позитивно вплинуло на економічну ситуацію в країні.

Угорщина, як один з ринків регіону, що був врятований за рахунок міжнародної допомоги, відновилася досить швидко; відповідно, до тих пір, поки не покращаться фундаментальні показники, цей ринок буде мати незначний потенціал зростання. Польща, Чехія та Словаччина були стабільно привабливими з початку відновлення в Центральній та Східній Європі. Тому в цих країнах залишився невеликий потенціал для зростання інвестицій. Позитивному прогнозу щодо цих країн також сприяють показники сектора нерухомості.

Словаччина справді залишається стабільною в морі кризи, що охопила Центральну Європу. Хоча це стосується тільки банківсько-фінансової системи, оскільки реальна економіка з недавніх пір теж перебуває в рецесії. Коли на фінансових ринках Польщі, Чехії та Угорщині панував хаос, а інвестори масово бігли з цих країн, Словаччину ця паніка майже не торкнулася.

Як видно з дослідження, кожна країна Центральної та Східної Європи зустріла кризи в індивідуальних умовах, і, відповідно, в кожній країні вона проходила по-різному. Для України найбільш актуальним є досвід Польщі, як країни, максимально наближеної з усіх країн Центральної та Східної Європи по макроекономічним параметрам на Україну, а також досвід Словаччини, як країни, яка поки що найбільш вдало переживає кризу.

Так, з польського досвіду для нас актуальним є стратегія скорочення державних витрат та зменшення дефіциту бюджету. Це дасть змогу скоротити державні видатки на соціальні програми, а вивільнені кошти можна буде вкласти в структурні проекти. Крім того, зменшення державних витрат знизить тиск інфляції та зменшить напругу на валютному ринку.

Щодо словацького досвіду, то Україна могла б наслідувати дії уряду та центрального банку Словаччини по протидії кризи в банківському секторі, який є одним з найбільш постраждалих від кризи в Україні.

References

1. Activities for the Development and Consolidation of Democratic Stability (ADACS). *Implementation of Vote IX Programmes at 31 August 2000*. – CM/Inf(2000)48. Strasbourg: Council of Europe Committee of Ministers, 70.
2. Activities for the Development and Consolidation of Democratic Stability (ADACS): *Annual Report 1997*. – Doc. SG/INF(98)1. Strasbourg: Council of Europe, 16.
3. Birch, S. (2011). Electoral Systems and Party Systems in Europe East and West. *Perspectives on European Politics and Society*, vol. 2, no. 3, 355-377.
4. Dinamika investicijnog klimatu krain Skhidnoi Evropi – dosvid dlja Ukraini. <<http://old.niss.gov.ua/Monitor/june2009/01.htm>>.
5. Genov, N. (1991). Perehody k demokratii v Vostochnoj Evrope: tendencii i paradoksy social'noj racionalizacii. *Mezhdunarodnyj zhurnal social'nykh nauk*, 2.
6. Marchak, O.M. (2006). Teoreticheskie aspekty transformacionnykh reform v sovremennoj politologicheskoy literature. *Naukove piznannja: Metodologija ta tekhnologija*, 1 (17). Odesa: PDU im. K.D. Ushins'kogo, 115-119.
7. Micik, V. (2002). Dijal'nist' Radi Evropi shchodo virishennja problem zakhistu prav nacional'nikh menshin. *Ukrains'kij chasopis mizhnarodnogo prava*, 1.
8. Shanshieva, L.N. (2001). Nemeckie istoriki o koncepcii Central'noj Evropi. *Politicheskaja nauka*, 4.